

Erotikos ir pornografijos reguliavimas viešojoje sferoje nepriklausomybę atkūrusioje Lietuvoje: Vilniaus atvejis (1990–1996)

Kotryna Bėčiūtė

Vilnius University, Faculty of History
kotryna.beciute@lm.lt
<https://orcid.org/0009-0002-8958-7962>
<https://ror.org/03nadee84>

Santrauka. Straipsnyje analizuojama erotikos viešojoje sferoje valstybinė kontrolė ir prižiūrinių institucijų veikla 1990–1996 metais. Remiantis archyviniais dokumentais atskleidžiama, kokiais būdais Spaudos kontrolės valdybos komisija ir Vilniaus miesto etikos komisija kontroliavo erotikos sklaidą atkūrus nepriklausomybę ir kokiais kriterijais remdamosi šios institucijos vertino seksualizuotą turinį. Kaip viena esminių problemų formuojant nuoseklų erotinio ir pornografinio turinio reguliavimo teisinį diskursą iškyla erotikos ir pornografijos sąvokų neapibrėžtis ir jų niveliacija. Tyrime atskleidžiama, kad šios institucijos erotizuotą turinį dažniausiai siekė kontroliuoti pasitelkdamos tris argumentacinius modelius, kurie, nesant apibrėžtų erotinio pobūdžio medžiagos vertinimo kriterijų, užėmė jų vietą: 1) Tradicijos ir vertybių modelis; 2) *Žinau, kai pamatau* modelis; 3) Homoseksualumo grėsmės modelis. Tyrimo rezultatai rodo, kad Spaudos kontrolės valdybos ir Vilniaus miesto etikos komisijų darbe matoma ryški erotizuoto turinio kontrolės tendencija – tokį turinį iš esmės siekta ne tik reguliuoti (pavyzdžiui, remiantis nustatytu amžiaus cenzu), o bandyta ir eliminuoti. Laisvai interpretuojami teisiniai nutarimai ir sąvokų neapibrėžtumas XX a. 10 dešimtmetyje šioms komisijoms suteikė plačią autonomiją ir leido proaktyviai imtis savotiškų inkvizitorių ar moralės policininkų vaidmenų.

Pagrindiniai žodžiai: seksualumo kultūra; seksualizacija; erotika; pornografija; XX a. 10 dešimtmetis

Regulation of Erotica and Pornography in the Public Sphere of Post-Independence Lithuania (1990–1996)

Abstract. This article examines the state control of erotica in the public sphere and the activities of regulatory institutions in Lithuania between 1990 and 1996. Based on archival documents, the study reveals the methods used by the Press Control Commission and the Vilnius City Ethics Commission to regulate the distribution of erotica after the restoration of independence, and the criteria used by these institutions to assess sexualized content. A key issue in shaping a coherent legal discourse on the regulation of erotic and pornographic content is the ambiguity and blurring of the terms ‘erotica’ and ‘pornography.’ The study shows that these institutions sought to control erotic content primarily through three argumentative models: 1) the tradition and values model, 2) the “I know it when I see it” model, and 3) the threat of homosexuality model. The findings indicate a strong tendency within the Press Control Commission and the Vilnius City Ethics Commission not only to regulate (e.g., through age limits) but also to eliminate such content. The vague legal rulings and conceptual uncertainties of the 1990s gave these commissions considerable autonomy, allowing them to assume a proactive role that resembles that of an inquisitor or moral policeman.

Keywords: culture of sexuality; sexualization; erotica; pornography; 90s

Received: 2024-04-26. Accepted: 2024-09-17.

Copyright © 2024 Kotryna Bėčiūtė. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence](#), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Įvadas

XX a. 7–8 dešimtmečiais Vakaruose vykusį *seksualinę revoliuciją* šiuolaikinių seksualumo istorijos tyrėjų yra permąstoma ir labiau suvokiama kaip masinė žiniasklaidos, kultūros seksualizacija nei masiniai tradicinių seksualinio elgesio kodų pokyčiai (Smith et al., 2017). Kultūros seksualizacija glaudžiai susijusi su tuo, kaip kultūroje keičiasi ribos tarp viešumo ir privatumo, kuriamos naujos „viešo intymumo“ formos – pornografija, erotika ir kiti seksualiai atviri vaizdai, tekstai ir paslaugos tampa daug prieinamesni nei anksčiau (Attwood, 2009). Tokie pokyčiai regione ir Lietuvoje tampa itin ryškūs atkūrus nepriklausomybę. Seksualumo kultūros tyrimai – vienas iš būdų nagrinėti menkai tirtus XX a. 10 dešimtmečio visuomenės socialinius ir kultūrinius pokyčius.

Lietuvos istorikai yra pastebėję ir aptarę sovietmečiu vykusius kultūros seksualizacijos „potvynius ir atoslūgius“, analizavę lytinio švietimo pokyčius, meilės sampratą, santuokos sudarymo ir šeimos seksualinio gyvenimo ypatumus (Klumbys ir Vaiseta, 2022; 2023; Leinartė, 2022). Pradėti braižyti ir platesni, Centrinės ir Rytų Europos XX a. seksualumo ir *Queer* istorijos kontūrai (Ozoliņš ir Vėrdiņš, 2016; Mole, 2019; Funk ir Mueller, 2019; Lipša ir Vėrdiņš, 2024).

Tačiau viešosios sferos seksualizacijos tyrimai, jos reguliavimo ir kontrolės būdai XX a. 10 dešimtmetyje Lietuvoje kol kas mokslininkų tyrinėti itin menkai. Didžioji dalis straipsnyje nagrinėjamų komisijų veiklos dokumentų archyvuose iki šiol nebuvo sulaukę nė vieno skaitytojo. Tai galėtume paaiškinti tuo, kad pats XX a. 10 dešimtmetis tik šiuo metu po truputį pradeda rasti kelią į istorikų, kultūros tyrėjų akiratį kaip *istorija*. Be to, lietuviškoje historiografijoje kultūros seksualizacijos tyrimų laukas tik pradeda formuotis, šios krypties tyrimai dažniausiai plėtojami greta kitų, pagrindinių, temų – kaip jas papildančios. Išsamiau šio laikotarpio seksualizacijos temą sociokultūrinės istorijos, tarpdisciplininių studijų laukuose nagrinėja Artūras Tereškinas (2001, 2002, 2013), o Aušra Maslauskaitė (2001, 2004) tyrinėdama seksualumo, lyčių vaizdavimo klausimą žiniasklaidoje, seksualinio gyvenimo pokyčius ikisantuokiniame ir santuokiniame gyvenime bene arčiausiai priartėja prie sociologinių šios temos tyrimų.

Atkūrus nepriklausomybę viešosios sferos seksualizacija Lietuvoje išibėgėjo greitai ir nors cenzūra formaliai buvo panaikinta, o atsikurianti valstybė turėjo nemažai skubiai sprendtinų politinių, teisinių ir ekonominių klausimų, visgi, seksualinis turinys greitai buvo suvoktas kaip reikalaujantis griežtos valstybės priežiūros ir kontrolės. Ši prieštara – viena vertus, kova su cenzūra, siekiant liberalizuoti ir demokratizuoti viešąją erdvę po nepriklausomybės atgavimo, kita vertus, valstybės institucijų noras griežtai reguliuoti bei kontroliuoti įvairias saviraiškos sritis, įskaitant seksualizuotą turinį – tapo vienu iš pagrindinių tyrimą paskatinusių veiksnių.

Atkūrus nepriklausomybę svarbiausiomis institucijomis, kontroliavusiomis erotizuoto turinio sklaidos lauką, tapo šios: Spaudos kontrolės valdybos (toliau – SKV) komisija, atsakinga už erotinio pobūdžio spaudos reguliavimą visoje Lietuvoje, ir miestų savivaldybės, o šiuo atveju – Vilniaus miesto etikos (toliau – VME) komisija, atsakinga už tokios medžiagos kontrolę Vilniaus mieste. Tyrimas orientuotas į Vilniaus miesto atvejį, o tai

lėmė kelios priežastys. Pirmą, archyvų prieinamumas – Vilniaus miesto etikos komisijos dokumentai yra gan nuoseklūs, lengviau pasiekiami, nes buvo sukurta atskira komisija būtent šiam klausimui spręsti ir vykdyti 1992 m. nutarimą Nr. 722 (dėl erotinio pobūdžio medžiagos reguliavimo), skirtingai nei kituose miestuose, kur šio nutarimo (ne)vykdymo dokumentai yra bendruose savivaldybių veiklos archyvuose, kurių paieškai ir analizei reikalingas atskiras tyrimas. Antra, didžiausio šalies miesto tyrimas leidžia atlikti platesnę pirminę seksualumo raiškos ir jos kontrolės XX a. 10 dešimtmetyje analizę, darant prielaidą, kad tam tikri kultūros ar socialiniai pokyčiai mieste pasirodo pirmiau ar ryškiau. Šiuo tyrimu siekiama praskleisti, kaip transformacijos laikotarpiu visuomenės normos ir vertybės, kuriantis politiniam ir teisiniam laukui, buvo įtvirtinamos arba ribojamos per teises ir institucines sistemas. Tyrimas leidžia bandyti suprasti to meto dalies visuomenės požiūrį į žmogų, žmogaus teises, žodžio ir spaudos laisvę.

Tad šio straipsnio **objektas** – erotikos viešojoje sferoje valstybinė kontrolė ir prižiūrinių institucijų veikla. Gilinamasi ne tiek į įstatyminę bazę, kiek į vidinę dviejų svarbiausių erotiką reguliuojančių institucijų veiklą, vertinimo kriterijus, mąstymo strategijas, (ne) bendradarbiavimą, kurie atsiskleidžia nagrinėjamuose posėdžių protokoluose ir komisijų veiklos dokumentuose. Šio straipsnio **tikslas** – išskirti, kokiais būdais valstybės nustatytos institucijos kontroliavo erotikos sklaidą Vilniuje atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, ir išnagrinėti, kokiais kriterijais remdamosi šios institucijos vertino seksualizuotą turinį. Tikslui pasiekti keliami tokie **uždaviniai**:

1. Išnagrinėti erotinės ir pornografinės medžiagos teisinio reglamentavimo kontekstą ir esminius bruožus;
2. Išskirti esminius Spaudos kontrolės valdybos ir Vilniaus miesto etikos komisijų veiklos panašumus ir skirtumus, įvertinti tarpusavio santykių būklę;
3. Išanalizuoti Vilniaus miesto etikos ir Spaudos kontrolės valdybos komisijų naudojamus kriterijus (įvertinant erotinę ir pornografinę medžiagą).

Tiriamąjį laikotarpį **chronologinės ribos** – 1990–1996 m. Jos pasirinktos atsižvelgiant į tai, kad 1990 m. atkūrus Lietuvos nepriklausomybę pradeda kurtis nauji valstybės valdymo modeliai ir šis procesas tęsiasi iki 1996 m., kai valstybinis žiniasklaidos kontrolės modelis pakeičiamas žiniasklaidos savireguliacijos modeliu, o kartu keičiasi tvarka ir institucijos, atsakingos už erotinio pobūdžio medžiagos priežiūrą.

Straipsnyje naudojamų šaltinių bazę sudaro archyviniai dokumentai. Pagrindiniai dokumentai saugomi Lietuvos valstybės naujajame archyve (Visuomenės informavimo priemonių valdybos prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos fondas (f. 11)) ir Vilniaus regioniniame valstybės archyve (Vilniaus miesto tarybos fondas (f. 2279)). Šiuos fondus sudaro SKV ir VME komisijų posėdžių protokolai, susirašinėjimai su įvairiomis institucijomis, įvairūs veiklos dokumentai. Taip pat remiamasi periodiniais leidiniais (pvz., „Naglis“, „Lietuvos rytas“) ir teisiniais dokumentais, kuriuose aptariama komisijų veikla. Šaltiniams nagrinėti taikoma kokybinė analizė, kritinė diskurso ir dokumentų analizė.

Šiame straipsnyje **kultūros seksualizacijos** procesas suvokiamas kaip ypatingas diskursų apie seksą ir seksualumą paplitimas visose medijose, augantis visuomenės dėmesys

seksualumo temoms, jų sureikšminimas, naujų sekso praktikų, seksualumo tapatybių, seksualumo formų radimasis kultūroje. **Erotizacijos** sąvoka, jei tekste nepateikiama kitaip, vartojama kaip seksualizacijos sinonimas. **Viešoji sfera** straipsnyje suprantama kaip socialinio ir kultūrinio gyvenimo sfera, kurioje gali dalyvauti didelė visuomenės dalis ir kurioje formuojasi viešoji nuomonė. Pasak L. Nevinskaitės (2008), „[p]okalbis gali vykti daugelyje viešosios sferos erdvių, arba arenų, kurios nebūtinai reikalauja fizinio dalyvavimo“ (p. 174), o šiuolaikinėje visuomenėje viena didžiausių jų – žiniasklaida. Todėl šiame tyrime žiniasklaidai tenka didžiausias dėmesys, nors aptariamoms ir kitoms viešosios sferos erdvėms – parodos, reklamos, įvairūs renginiai ir kt.

Tyrimo rezultatai rodo, kad laisvai interpretuojami teisiniai nutarimai ir sąvokų neapibrėžtumas šioms komisijoms suteikė itin plačią autonomiją ir leido proaktyviai imtis savotiškų inkvizitorių ar moralės policininkų vaidmenų. Toks vaidmuo neabejotinai turėjo įtakos besikuriančiam seksualumo kultūros, laisvos žiniasklaidos laukui. SKV ir VME komisijų veiklose galima išskirti tris pagrindinius argumentacinius modelius, kurie, nesant apibrėžtų erotinio pobūdžio medžiagos vertinimo kriterijų, užėmė jų vietą: 1. Tradicijos ir vertybių modelis – seksualizuotą turinį iškeliant kaip visokeriopą grėsmę valstybės (ar tautos) kultūrai, moralei ir tradicijoms; 2. Žinau, kai pamatau modelis – erotizuotas turinys vertinamas intuityviai, priimant sprendimus dėl tokio pobūdžio turinio viešojoje erdvėje reguliavimo remiamasi atskirų komisijos narių suvokimu apie seksualumą ir erotiką; 3. Homoseksualumo grėsmės modelis – erotizuoto turinio vertinimui didelės įtakos turėjo ne tik lytis, bet ir seksualinė orientacija.

Valstybinis erotikos priežiūros ir kontrolės modelis

Viešosios sferos seksualizacijos apraiškos sovietmečiu buvo apmąstomos keliant klausimą, *ar* tam tikras tekstas / vaizdas yra menas, *ar* pornografija. Tokią skirties formą *pornografija / menas* galime matyti tiek XX a. 7 dešimtmetyje „Nemune“ publikuotų fotografijų klausimu (Vaiseta, 2019), tiek, pavyzdžiui, Rimanto Dichavičiaus, Violetos Bubelytės ar kitų menininkų aktų tuometinėje percepcijoje, jų pačių atsiminimuose¹. Tokios skirties taikymas nėra išskirtinis SSRS, panašius procesus galime matyti ir XX a. 7–8 dešimtmetyje Didžiojoje Britanijoje, kai veikė nepadorumo įstatymai (angl. *obscenity laws*) (Needham, 2017, p. 163).

Sovietų Rusijoje diskusijos ir bandymai praplėsti tokio modelio ribas, įvedant erotikos kategoriją, atsiranda *glasnost* laikotarpiu. Pradėtas kurti ekspertų tinklas, plačiausiai veikęs teismuose, kuris galėtų atskirti erotiką nuo pornografijos (Goldschmidt, 1995). Lietuvoje tokį procesą pastebėti galime tik atkūrus nepriklausomybę – XX a. 10 dešimtmetyje, vietoj opozicijos *menas / pornografija* atsiranda nauja opozicija – *pornografija / erotika*, į pastarąją sąvoką įtraukiant ir meną. Tokios naujos kategorijos Lietuvos kontekste atsiradimą galime vertinti kaip neišvengiamą besikuriant laisvai žiniasklaidai ir įsibėgėjant

¹ Pavyzdžiui: Jonušienė, D. (2021, gegužės 30). *Erotinėmis nuotraukomis išgarsėjusiam Rimantui Dichavičiui vienatvę praskaidrina kaimynės blynai*. <https://www.lrytas.lt/gyvenimo-budas/likimai/2021/05/30/news/erotinemis-nuotraukomis-isingarsejusiam-rimantui-dichaviciui-vienatve-praskaidrina-kaimynes-blynai-19521648>.

kultūros demokratizacijos procesams. Svarbu tai, kad erotikos kategorija pasitelkiama ne tik naujoms meno, kultūros išraiškoms apibrėžti kultūriniame ar socialiniame diskurse, bet tampa aktyviai vartojama ir teisiniame, administraciniame lauke. Dviejų šiame straipsnyje aptariamų komisijų viena pagrindinių užduočių ir tampa rasti skirtį tarp erotikos ir pornografijos.

Kalbant apie valstybinį erotikos priežiūros ir kontrolės modelį, žvilgsnį tenka kreipti į dar iki nepriklausomybės paskelbimo besiformuojančią teisinę bazę. Rengiant būsimus atkurtos nepriklausomos Lietuvos valstybės teisinius pamatus, 1990 m. vasario mėnesį priimamas Lietuvos spaudos ir kitų masinės informacijos priemonių įstatymas. Pagrindinis jo tikslas – užtikrinti demokratinę ir laisvą žiniasklaidą. Tačiau šiuo įstatymu taip pat patvirtinta, kad pornografijos kūriniai yra draudžiami, kaip ir kita neskelbtina medžiaga (pvz., kurstanti karą, nacionalinę, religinę nesantaiką, smurtą ir kt.)². Valstybės požiūrį į seksualizuoto turinio sklaidos problematiką atskleidžia LR Aukščiausiosios Tarybos pirmininko Vytauto Landsbergio 1990 m. rugpjūtį paskelbtas nutarimas dėl spaudos leidinių ir videofilmų, skatinančių „amoralias“ nuostatas:

Pastaruoju metu pasirodo vis daugiau leidinių, kurių platinimas pažeidžia visuotinai priimtas moralės normas. Štai Kauno „Aušros“ spaustuvėje spausdinamas „Vasario 16“ laikraščio priedas „Dvidešimt kapeikų“, kuriame atvirai propaguojama žema moralė, spausdinamos nešvankaus pobūdžio medžiagos. Toje pačioje spaustuvėje dideliu tiražu rengiamasi atspausdinti leidinį „Daugybės lentelė dviems“, kurio iliustracinė medžiaga gali būti suvokiama kaip pornografinė.³

Šiuo nutarimu minėtų leidinių gamyba ir platinimas sustabdyti nedelsiant, o pats sprendimas susilaukė visuomenės (tiek skaitytojų, tiek įvairių sričių ekspertų, leidėjų) atgarsio. Dalis sprendimą palaikė, dalis piktinosi atsinaujinusia cenzūra, viršytais Atkuriamojo Seimo įgaliojimais⁴, laisvo žodžio nepaisymu ir laikėsi nuomonės, kad „laisvoje, demokratinėje valstybėje ir tokia spauda turi teisę egzistuoti“⁵. Po šio incidento vidaus reikalų ministro įsakymu buvo sudaryta komisija iš švietimo, meno, medicinos atstovų, kuri nusprendė, kad šie kūriniai visgi nėra pornografiniai⁶. Šią, kad ir vienkartinę, komisiją galime laikyti pirmąja, kuriai nepriklausomoje Lietuvoje buvo patikėta nuspręsti, ar aptariama medžiaga yra pornografinė. Minėtas incidentas liudija, kad tol, kol nebuvo konkretaus nutarimo erotikos klausimu, pavienių reiškinių sporadišką draudimą (be ekspertų vertinimo ar apibrėžtos tvarkos) kai kurie valstybės atstovai matė kaip neišvengiamą.

Netrukus, tobulinant įstatyminę bazę, 1991 m. įteisintas laikinas nutarimas, reguliuojantis erotinio pobūdžio filmų ir videoprogramų, renginių transliavimo tvarką. Jis įtvirtino erotinio pobūdžio spaudos ir renginių apmokestinimą; nustatomas erotikos turinio priei-

² LR įstatymas, Spaudos ir kitų masinės informacijos priemonių įstatymas, 1990 02 09, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.18858?jfwid=>.

³ LR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas, Nutarimas dėl spaudos leidinių ir videofilmų, skatinančių amoralias nuostatas, 1990, Nr. I-461, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.459?jfwid=-owx42ihsu>.

⁴ Pavyzdžiui: Kuzmickaitė, J. „Dvidešimt kapeikų“: Ačiū už reklamą. *Kauno tiesa*, 1990 09 21, p. 8.

⁵ Astaška, A. Uždraudė net neskaite. *Vasario 16*, 1990 08, p. 4.

⁶ Ten pat.

namumas nuo 16 metų ir transliavimo laikas po 23 valandos⁷. Svarbu, kad šiuo nutarimu į teisinį lauką oficialiai įvedamas iki tol nevertotas erotikos terminas.

Keliant klausimą dėl politinėje sąmonėje kuriamos naujos – erotikos – kategorijos motyvo, pirminė prielaida galėtų būti ta, kad tuo yra siekiama atskirti pornografiją nuo erotikos, t. y. pastarąją išlaisvinant. Visgi nuosekli dokumentų analizė rodo, kad ši kategorija yra įvedama paradoksaliai tam, kad taip pat galėtų būti įstatymiškai kontroliuojama. Draudimas matomas kaip vienas iš pagrindinių būdų stabdyti seksualizuoto turinio radimąsi ir plėtrą.

Galiausiai, 1992 m. LR Aukščiausioji Taryba priėmė Spaudos ir kitų masinės informacijos priemonių įstatymo pakeitimą, kuriame įteisinta erotinio (ir smurtinio) pobūdžio turinio reguliacija (nutarimas Nr. 722). Pagrindinės šio įstatymo nuostatos: erotinio pobūdžio renginiai privalo gauti savivaldybės licenciją; tokio pobūdžio spaudą privaloma įregistruoti Spaudos kontrolės valdyboje; erotinio ir smurtinio pobūdžio leidinius kontroliuoja tiek miesto savivaldybė, tiek Spaudos kontrolės valdyba; nustatomos konkrečios pardavimo vietos, draudžiant prekiauti „greta bažnyčių, parkuose, prie centrinių parduotuvių, švietimo, sveikatos, mokslo įstaigose, sporto aikštynuose“⁸.

Tad po dvejų metų nepriklausomybės, sporadiškų ir laikinų įstatymų valstybė pirmą kartą nustatė ir įtvirtino valstybinį seksualizuoto turinio viešojoje sferoje priežiūros modelį, paskirdama konkrečias atsakingas institucijas nutarimams vykdyti. Tokiu būdu Spaudos kontrolės valdyba ir miestų savivaldybės įgavo naujas funkcijas. SKV komisija ėmėsi reguliuoti ir kontroliuoti erotinio pobūdžio spaudos (periodiniai leidiniai, spec. leidiniai, knygos, net kortų kaladės, plakatai ir kt.) sklaidą šalyje, o savivaldybės – erotinio pobūdžio spaudos, renginių, parduotuvių, programų, reklamų ir kt. – savoje teritorijoje.

Spaudos kontrolės valdyba – valstybinė žiniasklaidos priežiūros institucija (1990–1996), kuriai patikėta prižiūrėti, kaip žiniasklaida laikosi 1990 m. LR spaudos ir kitų masinės informacijos priemonių įstatymo. Taip pat jai pavesta registruoti visus naujus laikraščius, žurnalus, kitus leidinius bei leidyklas. Spaudos kontrolės valdyba subūrė ekspertų komisiją pornografinio, smurtinio, erotinio pobūdžio leidiniams nustatyti⁹. Šią komisiją sudarė įvairių profesijų atstovai – SKV viršininko pavaduotoja Ana Bernotienė (sekretorė), teisininkas Justinas Aleksandravičius, fotomenininkas Rimantas Dichavičius, gydytojas Vytautas Klimas, fotožurnalistas Liudvikas Ruikas, psichologė Mirolanda Trakumaitė ir gydytojas Algimantas Trečiokas. O Vilniaus miesto taryboje erotiniam turiniui prižiūrėti sukurta Vilniaus miesto etikos komisija¹⁰. Ją sudarė tarybos deputatai, kurie keitėsi ganėtinai dažnai, aktyviausi nariai: pirmininkas visuomenininkas Rimantas

⁷ LR Vyriausybė, Nutarimas dėl spaudos leidinių, turinčių erotinį pobūdį, apmokestinimo, taip pat erotinio pobūdžio kino filmų bei videoprogramų, kitų renginių viešo rodymo ir prekybos alkoholiniais gėrimais tvarkos, 1991, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.9062E875A650>.

⁸ LR Vyriausybė, Nutarimas dėl kino filmų, videofilmų bei videoprogramų viešo rodymo, tiražavimo bei platinimo, erotinio pobūdžio renginių viešo rodymo ir erotinio bei smurtinio pobūdžio spaudinių platinimo tvarkos, 1992 m. spalio 2 d. Nr. 722, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.9588>.

⁹ Lietuvos valstybės naujasis archyvas (toliau – LVNA), f. 11, ap. 1, b. 3, l. 14.

¹⁰ Ši komisija ne kartą keitė pavadinimą. Aiškumo dėlei straipsnyje nuosekliai vadinama Vilniaus miesto etikos komisija. Pavadinimo pokyčiai: 1) Komisija LR Vyriausybės 1992 m. nutarimui Nr. 722 vykdyti; 2) Vilniaus miesto etikos komisija; 3) Vilniaus miesto viešosios etikos nuolatinė komisija.

Matulis, televizijos žurnalistė Nijolė Baužytė (vėliau tapusi pirmininke), aktorė Dagnė Jakševičiūtė, pedagogas Jonas Kvederaitis, fotomenininkas Rimantas Dichavičius, neurologas Česlovas Grizickas, edukologas Juozas Uzdila, kino centro „Skalvija“ vadovas Vladas Turčinavičius, gydytoja Auksė Narvilienė, kultūros veikėjas Edmundas Žalpins ir kt. Šios dvi institucijos tapo pagrindinėmis institucijomis, prižiūrinčiomis, reguliuojančiomis ir kontroliuojančiomis pornografinį ir erotinį lauką Vilniuje.

Elgesio su seksualizuotu turiniu kultūra dar tik kūrėsi, įvairiais klausimais nebuvo aišku, kuri komisija už ką atsakinga ar kuri komisija viršesnė. Akivaizdžiausias atsakomybių persidengimas matomas erotinės spaudos lauke – pagal nutarimą SKV komisija registruoja, tačiau abi komisijos kontroliuoja ir riboja erotinio pobūdžio spaudą; SKV komisija – Lietuvos mastu, VME komisija – Viliaus mieste. Nors abi komisijos turėjo gan plačias galimybes nuspręsti, pvz., tam tikro leidinio likimą, resursų prižiūrėti, ar (ir kaip) jų sprendimų yra laikomasi, turėjo itin ribotai. Atsižvelgiant į aptariamojo laikotarpio spaudos, ypač bulvarinių leidinių, reklamų, gausą, naujų televizijos kanalų radimąsi, įvairių institucijų siunčiamas užklausas komisijoms, galima teigti, kad darbo krūvis buvo neaprepiamas. Komisijos įvairią medžiagą nagrinėdavo po vieną vienetą, pvz., atskirus mėnesinių / savaitinių žurnalų numerius, kortų kaladę, plakata, VHS juostą, renginio programą ir kt.

1992 m. nutarime Nr. 722 nurodyta, kad „[g]inčai, kylantys tarp leidėjų ir fizinių bei juridinių asmenų dėl šiuo nutarimu patvirtintos tvarkos pažeidimų, sprendžiami Lietuvos Respublikos įstatymų nustatyta tvarka“. Ar besikreipiančiųjų tokia tvarka buvo daug, kol kas be papildomų tyrimų pasakyti sunku. Visgi, galime fiksuoti kreipimusis tiesiogiai į komisijas raštu ar reiškiamą nepasitenkinimą spaudoje. Vienas aršiausių kovotojų ir skundų komisijoms teikėjų – Jaroslavas Banevičius, leidęs tokius bulvarinio pobūdžio laikraščius kaip „Europa“, „Dvidešimt centų“, „Vasario 16“ ir kt.

Vilniaus miesto tarybos sprendimu priimta, kad Spaudos kontrolės valdyboje užregistruotus erotinio ir smurtinio turinio leidinius Vilniuje bus galima platinti tik šiose parduotuvėse, priklausančiose „Lietuvos spaudai“: Vytenio g. 13, Erfurto g. 1 ir Ukmergės g. 221¹¹. Erdvinis erotikos prekybos ribojimas rodo, kad kai kurios miesto vietos yra suvokiamos kaip švaresnės, *moralesnės*. Ir nors pačiame įstatyme nurodoma neprekauti prie bažnyčių, mokyklų, parkų ir kt., VME komisija prekybą Vilniuje susiaurina tik iki trijų vietų mieste. Toks prekybos modelis, pasikliaujantis ne tik amžiaus cenzu ir pilnamečių piliečių gebėjimu nuspręsti patiems, iš dalies tokią medžiagą siekia visiškai eliminuoti ar bent sukurti įspūdį, kad jos mieste nėra.

SKV ir VME komisijų santykiai buvo konkurencingi, kupini nepasitikėjimo ir apskritai pasižymėjo komunikacijos trūkumu. Skaitydami susirinkimų protokolus stebime dalies klausimų svarstymą kelis kartus, remiantis skirtingais argumentais, priimant skirtingus sprendimus. Tad nors nauja tvarka yra teisiškai reglamentuota, sąvokos ir vertinimo kriterijai nėra apibrėžti, seksualizuotos kultūros diskurse šios komisijos bando diegti savąsias taisykles, kurias analizuodami galime stebėti, kaip erotinis turinys viešojoje erdvėje buvo (ne)suprantamas ir kokia buvo jo reikšmė.

¹¹ LVNA, f. 11, ap. 1, b. 15, l. 6.

Įtampos taškas: erotika ar pornografija?

Pasak medijų eksperto Gary'io Needhamo (2017), esminės diskusijos dėl meno ir pornografijos skirties dažniausiai plėtojamos trijų disciplinų rėmuose: estetikos, filosofijos ir teisės. Pastarąją galime vertinti kaip kompleksiškesnę, nes, kitaip nei diskutuojant estetinėje ar filosofinėje plotmėje, ši reikalauja realių institucijų išitraukimo (teismas, komisija, policija), o iš to kyla ir itin konkrečių apibrėžimų, nutarimų poreikis, lemiantis tiek realų žmonių gyvenimą, tiek seksualumo diskursą visuomenėje. Nagrinėjant komisijų veiklos dokumentus, tokios tendencijos stebimos ieškant skirties tarp erotikos ir pornografijos. Nuo pat komisijų darbo pradžios posėdžiuose pirmiausia keliamas teisinio pornografijos sąvokos apibrėžimo klausimas. Tikimasi, kad, apibrėžus pornografijos sąvoką, taps lengva atpažinti nepornografiją, t. y. erotiką.

Abi komisijos siūlo savo variantus¹², tačiau per visą tyrinėjamą laikotarpį šios sąvokos nėra oficialiai įteisintos. Tai reiškia, kad šios komisijos įstatymu yra įpareigosios reguliuoti erotiką (t. y. nustatyti, jog filmas, tekstas, leidinys, renginys yra erotinio pobūdžio) ir įvertinti, kuri medžiaga yra pornografinė (draudžiama BK), tačiau įrankiai, sąvokos, kriterijų bei priemonių nustatymas palikta pačių institucijų savarankiškam sprendimui.

Sąvokų ir / ar reikalavimų nebuvimas kėlė įtampų tarp kultūros kūrėjų ir komisijų. Pavyzdžiui, Jaroslavas Banevičius, leidęs tokius bulvarinio pobūdžio laikraščius kaip „Europa“, „Dvidešimt centų“, „Vasario 16“ ir kt., nuo draudimų nukentėjo dar 1990 m., kai dar nesant jokių erotinio turinio priežiūros nutarimų buvo uždraustas jo 110 000 egz. tiražu spausdinamas laikraštis „Dvidešimt kapeikų“. Vėliau šis leidėjas ir redaktorius abiejų komisijų ne kartą buvo įspėtas apie pavojingą jo laikraščių turinį, o laikui bėgant didelė dalis jo leidinių ne tik priskirti prie erotinio pobūdžio spaudos, bet ir vadinami „žemo meninio lygio leidiniais, kuriuose „spaudos laisvė neturi atsakomybės“¹³, „šie laikraščiai tokie nemalonūs, kad jų nesinori paimti į rankas“¹⁴. J. Banevičius apeliuodamas į patį 1992 m. nutarimą dėl erotinio pobūdžio leidinių kontrolės kelia klausimą dėl viršijamų SKV komisijos įgaliojimų¹⁵ ir kviečia juos išaiškinti bei nurodyti, „kokių reikalavimų privalome laikytis, kad spaudinys nebūtų pripažintas erotiniu“. Jis atkreipia dėmesį, kad nėra jokio norminio akto, apibrėžiančio erotinio spaudinio sąvoką, tačiau konkretaus atsakymo nesulaukia¹⁶.

VME komisija keletą metų bandė įteisinti erotikos ir pornografijos sąvokų apibrėžimus kreipdamasi į LR Seimą, Spaudos kontrolės tarnybą, kitas institucijas, nes „be šių sąvokų nustatymo valstybės lygmeniu komisijai labai sunku dirbti“¹⁷. Tačiau iki pat 1996 m., kai keitėsi žiniasklaidos kontrolės modelis ir SKV buvo panaikinta, šios sąvokos Lietuvos

¹² SKV ekspertų komisija siūlė: „Pornografija – tai lytinių organų demonstravimas veiksmė.“ VME komisija siūlė kelis pornografijos apibrėžimo variantus: 1. Lytinio akto ir įvairių lytinių iškrypimų demonstravimas; 2. Lytinių organų ir nuogo kūno demonstravimas, skirtas seksualiam sudirginimui.

¹³ LVNA, f. 11, ap. 1, b. 30, l. 18.

¹⁴ LVNA, f. 11, ap. 1, b. 30, l. 18.

¹⁵ LVNA, f. 11, ap. 1, b. 15, l. 17.

¹⁶ LVNA, f. 11, ap. 1, b. 34, l. 3.

¹⁷ Vilniaus regioninis valstybės archyvas (toliau – VRVA), f. 2279, ap. 1, b. 221, l. 24.

teisėje nebuvo apibrėžtos. Iš vienos pusės, sąvokų neapibrėžtumas ap sunkino komisijų darbą, iš kitos pusės, teoriškai toks neapibrėžtumas komisijoms suteikė itin plačią veiklos autonomiją reguliuojant ne tik tam tikrą medžiagą, bet ir kultūros kūrėjus, tam tikrus leidėjus ar leidyklas.

Tačiau svarbiausia atrodo tai, kad iš pirmo žvilgsnio didžiausiu įtampos tašku tapusi skirties tarp pornografijos ir erotikos paieška neretai pasirodo reikšminga tik formaliai. Nagrinėjant komisijų narių viešus ir posėdžių metu užfiksuotus pasisakymus paaiškėja, kad komisijų pasirenkami argumentai dėl erotikos dažnai yra beveik tokie patys kaip kalbant apie pornografiją. Kitaip sakant, nors komisijų darbas yra atskirti medžiagą, įvardyti, ar ji erotinė, ar pornografinė, reguliuoti sklaidą, panašu, kad moraliniu atžvilgiu erotika ir pornografija dažnai yra toje pačioje kategorijoje (amoralinė, vulgari, nešvari, antilietuviška) ir nuogas kūnas, jo matomumas viešoje erdvėje iškeliamas kaip esminė problema. Pavyzdžiui, N. Baužytė kalbėdama apie VME komisijos darbą reguliuoti erotinio pobūdžio medžiagą teigia: „mes siekiame, kad nebūtų platinama tokia literatūra, kurią mes vadiname pornografinė. Seimas galų gale turi priimti įstatymą, ar mes leidžiame laisvai pardavinėti, platinti, žiūrėti pornoprodukciją, ar imamės kokių nors priemonių, kad tą nešvarų srautą sulaikytume“¹⁸. Tokie pasakymai nebuvo itin išskirtiniai, jie demonstruoja, kad formaliai ieškoma skirtis ne visiems komisijos nariams buvo svarbi ir šie žodžiai vartojami kaip sinonimai, argumentuojant tuo, kad moralės požiūriu tai tas pats, tad abiejų kategorijų atžvilgiu siekiama draudimo, eliminavimo, griežto ribojimo.

Tarp komisijų paskirties ir intencijos: reguliuoti ir eliminuoti

Dėl VME komisijos veiklos ir galimai viršijamų įgaliojimų klausimų kyla nuo pirmųjų posėdžių. Protokolai atskleidžia, kad VME komisija siekia ne tik reguliuoti viešosios erotikos lauką, bet ir imasi jį vertinti moraliniu, kultūriniu, vertybiniu ir estetiniu aspektu bei proaktyviai siekti to, ką pati komisija suvokė kaip visuomenės kultūrinės ir moralinės situacijos „gerinimą“. Pavyzdžiui, 1993 m. spalį nutarta rašyti į Seimą, kad televizijoje „būtų transliuojama šeimos laida, auklėjanti žiūrovus doros ir fizinės stiprybės dvasia“¹⁹. Dar siūlyta penktadienį ir šeštadienį po 24 val. transliuoti ne erotinio ir ne smurtinio pobūdžio laidas (nors tik toks transliacijos laikas joms galimas pagal įstatymą), o, pvz., „Discovery“ ar pan.²⁰ Tad siekiama erotinį turinį ne tiek reguliuoti, pavyzdžiui, remiantis nustatyto amžiaus cenzu, kiek tokio pobūdžio medžiagą apskritai eliminuoti ir ją pakeisti iš esmės visai kitos kategorijos ir žanro medžiaga.

Abiejų komisijų veiklos analizė rodo, kad į erotikos plitimą kultūroje žvelgiama ne per spaudos, žodžio laisvės, demokratizacijos prizmę – jai keliami papildomi moralumo, padorumo, kokybės, švietėjiškumo kriterijai. Komisijų veikloje pastebimas leitmotyvas, kad tik šiuos kriterijus atitinkanti medžiaga yra *teisinga* Lietuvos piliečiams, nes „mūsų

¹⁸ Čekatauskaitė, J. Kur prasideda pornografija ir baigiasi erotika? Į šį amžiną klausimą ieško atsakymų Vilniaus etikos komisija ir pasaulio politikai bei menininkai. *Lietuvos rytas*, 1993, Nr. 213, p. 45.

¹⁹ VRVA, f. 2279, ap. 1, b. 221, l. 25.

²⁰ VRVA, f. 2279, ap. 1, b. 221, l. 15.

tautai būdingas padorumas^{21,22}. Nors šių komisijų darbo tikslas ir uždavinys nėra vertinti erotinės medžiagos meninę, moralinę vertę, teksto ar vaizdo kokybę, didžiajai daliai komisijų narių tai atrodo neatskiriama ar net pagrindinė darbo dalis, nes erotikos priežiūra yra suvokiama kaip moralės priežiūra. Kitaip sakant, komisijos save suvokė ir kaip moralės, dorovės prižiūrėtojus, skatintojus valstybėje ir vadovavosi prielaida, kad Lietuvos piliečiams seksualumo, kultūros erotizacijos klausimas yra per didelis (iš)spręsti patiems. Galbūt todėl dažnai ir patį turinį buvo renkamasi veikiau sistemingai eliminuoti nei reguliuoti ar kontroliuoti.

Būtina pasakyti, kad ne visi šių komisijų nariai vadovavosi aptartais argumentais ir mąstymo strategijomis. Pavyzdžiui, trumpą laiką Vilniaus miesto etikos komisijos nare buvusi „Moters“ žurnalo redaktorius pavaduotoja S. Tomaševičienė teigė, kad „iš pradžių nieks net nekalbėjo, kad bus uždraustas toks žurnalas kaip „Jaunimo gretos“, bus pradėta taršyti grožinė literatūra. Nusivyliau komisijos darbu, nes ji per daug užsikrovė ant savo pečių. Ji perlenkė lazda.“²³ SKV komisijos narė, psichologė M. Trakumaitė ne viename posėdyje atkreipė dėmesį į edukacinę kai kurių erotinių žurnalų naudą ir svarbą, A. Trečiokas komisijai primindavo, kad „draudimu neišspręsime visų problemų“²⁴. Visgi, šaltiniai atskleidžia, kad sprendimai dažniausiai priimami daugumos nuomone, o neretai kai kurios proaktyvios iniciatyvos suplanuojamos ir įvykdomos itin aktyvių komisijos narių (pvz., N. Baužytė), kitiems pritariant ar bent griežtai neprieštaraujant. Įprastai tai buvo daroma remiantis keletu pasikartojančių modelių, kuriuos toliau šiame straipsnyje ir pabandysime išskirti.

Tradicijų ir vertybių modelis

Tik susibūrusi Vilniaus miesto etikos komisija priima sprendimą dėl erotikos ribojimų Vilniaus mieste. Sprendime nurodoma, kad ribojama erotinio pobūdžio medžiaga laikyti reikia laikraščius, žurnalus, knygas ir „nepadoraus turinio rašinius bei vaizdines priemones, propaguojančias vulgarią erotiką, žadinančias žemus seksualinius jausmus, vedančius į begėdystę ir palaidumą, nuogo kūno demonstravimą fotografiniėje reprodukcijoje ir kino juostose“²⁵. Priėmus tokį sprendimą, tą pačią dieną komisija išsiunčia LR ryšių ir informatikos ministru prašymą naktimis nebetransliuoti TV programų, kurios „neatitinka mūsų tautos ir valstybės dorovinėms normoms“²⁶. Sudaromas įspūdis, kad dauguma Lietuvos piliečių turi vienareikšmę, visuotinę ir nusistovėjusią nuomonę apie abstrakčius reiškinius

²¹ VRVA, f. 2279, ap. 1, b. 289, l. 9.

²² Pavyzdžiui, SKV komisijos posėdyje 1995 m. remiantis šiais principais nagrinėti leidiniai „Europa“, „Vakaro skaitiniai“, „Europa plius“. Posėdyje „[v]isi kalbėjusieji pažymėjo šių leidinių erotinį pobūdį, žemą estetinį ir meninį lygį, straipsnių primityvumą, tendencingą bendražmogiškų ir humanizmo vertybių iškraipymą, pagarbos žmogui menkinimą“ (LVNA, f. 11, ap. 1, b. 30, l. 18).

²³ Čekatauskaitė, J. Kur prasideda pornografija ir baigiasi erotika? Į šį amžiną klausimą ieško atsakymų Vilniaus etikos komisija ir pasaulio politikai bei menininkai. *Lietuvos rytas*, 1993, Nr. 213, p. 45.

²⁴ LVNA, f. 11, ap. 1, b. 13, l. 4.

²⁵ VRVA, f. 2279, ap. 1, b. 221, l. 10.

²⁶ VRVA, f. 2279, ap. 1, b. 221, l. 11.

ir procesus (tokius kaip begėdystė) ir gali atpažinti ir atskirti, kada yra pažeidžiamos tautos *dorovinės normos* konkrečiame leidinyje / renginyje ar kur kitur viešojoje erdvėje. Tad, iš vienos pusės, VME komisija lyg ir aktyviai ieško būdų, kaip teisiškai apibrėžti erotikos ir pornografijos sąvokas, kad galėtų jomis remtis savo veikloje, iš kitos pusės, šie terminai ir procesai tarsi laikomi savaime suprantamais ir atpažįstamais intuityviai.

Pasikartoja kultūros autentiškumo paieškų motyvas – jis aktyviai naudotas kaip argumentas siekiant mažinti erotikos veržimosi į viešąją erdvę mastus. SKV komisijos posėdyje, sprendžiant dėl užsienyje leidžiamo žurnalo „Playboy“ kelių numerių²⁷, J. Aleksandravičius teigė, kad „nebūtinai Lietuvoje turi būti kaip kitur. Playboy ne mūsų leidinys ir mums tokių šiukšlių nereikia“²⁸. Iš vienos pusės, naujai besikuriančios demokratinės kultūros kontekste siekis būti savarankiška, autentiška valstybe nėra stebėtinas, iš kitos pusės, toks požiūris demonstruoja viltį, kad pasitelkus reikiamas priemones – draudimus – įvairių, ypač vakarietišku, (pop)kultūros reiškinių atėjimą į Lietuvą galima visiškai sustabdyti. Tokioje retorikoje galime išvelgti ir tebegyvuojantį sovietinį palikimą, kai siekiama apsisaugoti nuo „supuvusių“ Vakarų, o iš Rytų atkeliaujantiems leidiniams ir kitai erotinei ar pornografiniai medžiagai nėra skiriamas išskirtinis dėmesys. Dėl plataus masto kultūrinių ir socialinių pokyčių erotizuotas turinys neretai buvo viena iš moralinės panikos sudedamųjų kartu su tokiais reiškiniais kaip smurtas, homoseksualumas, narkotikų vartojimas ar kt., nepriklausomai nuo to, ar numanoma grėsmė buvo reali.

Vienas pagrindinių argumentų, kurį galime aptikti komisijų darbo veikloje, siekiant riboti ar drausti – erotikos keliamą grėsmę tiek valstybės mastu (tradicijoms, vertybėms), tiek asmeniniu mastu (žmogaus psichinei ir fizinei sveikatai). VME komisijos pirmininkas R. Matulis svarstydamas dėl 1993 m. Vilniuje vykusios Claude'o Fauville'io fotografijų parodos, konstatuoja, kad „Lietuvoje pastaraisiais metais sparčiai griaunamos etinės tradicinės vertybės. Tai daroma per spaudą, televiziją, kai kuriuos grožinės literatūros kūrinius (J. Ivanauskaitės „Ragana ir lietus“), fotografiją.“ Toliau pirmininkas konstatuoja, kad „bendra tendencija demonstruoti erotiką, pornografiją ir smurtą skatina kriminologinės padėties blogėjimą. Klodo Fovilio eksponuojami aktai žeidžia lietuvių etinį jausmą. Esant dabartinei blogai kriminogeninei situacijai, tokio pobūdžio parodos netoleruotinos.“²⁹ Tokiu būdu erotika susiejama ne tik su smurtu, bet ir su antitautiniu, antimoraliniu naratyvu. Plėtojama mintis, kad kitokiomis aplinkybėmis būtų galima diskutuoti, tačiau šiuo šaliai sunkiu metu erotika kelia grėsmę, yra nepriimtina. Tokie ir panašūs svarstymai atveria dviprasmišką nišą, kai legalūs erotinio pobūdžio leidiniai / vaizdiniai / renginiai *neformaliai* traktuojami kaip nelegalūs, draustini. Įdomiausia, kad į šį posėdį yra pakviesti Skirmantas Valiulis (Fotografijos draugijos atstovas), Stanislovas Žvirgždas (Fotografijos draugijos atstovas) ir Vitalijus Butrynas (fotografas), kurie yra pasipiktinę, kad etikos komisija apskritai atėjo į parodą turėdama tikslą ją vertinti. Tokio tipo posėdis kuria moralinio teismo įspūdį – teisiškai nei nusikaltimo, nei pasekmių nėra, tačiau valstybinėje institucijoje yra priimamas sprendimas, kad tokia veikla smerktina ir kone antivalstybinė.

²⁷ Šiame posėdyje spręsta dėl 1993 m. Nr. 7 ir Nr. 8.

²⁸ LVNA, f. 11, ap. 1, b. 13, l. 4.

²⁹ VRVA, f. 2279, ap. 1, b. 289, l. 4.

Kita panaši niša formuojama paternalistiniais argumentais, siekiant neva apsaugoti moteris. Pavyzdžiui, R. Dichavičius teigia, kad „[m]oteris yra šventa, mes visi turėjom motinas. Tiek kūniška, tiek dvasiška meilė yra gamtos surėdyta. <...> Bet dažnai tas gražumas, natūralumas perteikiamas su įvairiais iškrypimais.“³⁰ Paradoksalu tai, kad nors pats menininkas sovietmečiu buvo kritikuojamas dėl skandalingo moters nuogumo savo fotodarbuose demonstravimo, vis dėlto palaikomas tik *natūralus*, *tyras* nuogumas, moterį suvokiant (tik) kaip reprodukcijos, gamtos elementą. Taigi, tęsiamas jau sovietmečiu gyvavęs *natūralaus* moters grožio naratyvas, kuriuo patvirtinami tradiciniai lyčių vaidmenys (Klumbys ir Vaiseta, 2022).

Lyčių ir kultūrinių studijų profesorė Catherine Roach, nagrinėjanti erotikos žanro fenomeną, pastebi, kad nepasitenkinimas viešąja erotika dažnai kyla, kai seksas atsiejamas nuo meilės. Erotikos vaizdavimas ar pasakojimas be įsipareigojimo gali atrodyti nežmogiškas ar amoralus (Roach, 2017). Toks mąstymo modelis neretai plėtojamas komisijų veikloje, pavyzdžiui, D. Jakševičiūtė teigia palaikanti erotiką literatūroje ar kine, jeigu „ta erotika sveika, skatinanti žmonijos dauginimąsi, meilės, grožio jausmus. <...> Ji [J. Ivanauskaitė – *aut. past.*] aprašo meilės scenas šalta stebėtojo akimi, jose nėra meilės jausmo.“³¹ Taigi, erotika, seksualumas be meilės, erotika savaime dėl malonumo patyrimo nėra priimtina, tai turi turėti aukštesnį, jos raišką pagrindžiantį jausmą / prasmę.

Kita Vilniaus miesto etikos komisijos narė A. Narvilienė komentuodama jau aptartą parodą konstatavo, kad:

*Erotikos viešas demonstravimas neigiamai atsiliepia žmonių sveikatai. Erotiniai vaizdai, kurie eksponuojami parodoje, labai kankina jaunuolius, o vyrai nuo to pasidaro seksomanai. Parodoje nėra nei vieno eksponato, kuris tarnautų dorumui. Žinant bioenergetinius dėsnius, nufotografuota moteris yra prievartaujama tūkstančius kartų. Paroda tarnauja juodosioms jėgoms, skatina žemų emocijų protrūkius.*³²

Moters nuogumas pateikiamas kaip grėsmė tiek vyrų, tiek pačių moterų fizinei ir psichinei sveikatai. Kuriamas vaizdinys, jog prieš erotikos kuriamas grėsmės atsilaikyti beveik neįmanoma ne tik fiziškai ir psichologiškai, bet ir metafiziškai. Metafiziniai reiškiniai nurodomi kaip keliantys grėsmę dvasiniam žmogaus kūnui.

Taigi, ribojant erotinį turinį, vertybinis, moralinis ir tautinis argumentai plėtoti itin ryškiai ir aktyviai. Apeliuojama į keliamą grėsmę tiek etninėms, tiek krikščioniškoms, tradicinėms, moralinėms, humanistinėms vertybėms, tiek žmogaus fizinei ir psichologinei sveikatai. Visgi, galimos tokios grėsmės pasekmės nėra detalizuojamos, analizuojamos ir lieka miglotos, o įvairios vertybės, tradicijos ir moralinės nuostatos niveliuojamos iki itin menkai apibrėžiamo *tradicinio lietuviško padorumo*. Tačiau, nepaisant neaiškumo, šie argumentai naudojami erotinę medžiagą nušviečiant kaip antilietuvišką, antivalstybinę ir amoralią.

³⁰ Čekatauskaitė, J. Kur prasideda pornografija ir baigiasi erotika? Į šį amžiną klausimą ieško atsakymų Vilniaus etikos komisija ir pasaulio politikai bei menininkai. *Lietuvos rytas*, 1993, Nr. 213, p. 45.

³¹ Ten pat, p. 45.

³² VRVA, f. 2279, ap. 1, b. 289, l. 5.

Žinau, kai pamatau modelis

Nors neretai SKV ir VME komisijų narius konkretnių kriterijų nebuvimas erzino, nebūtinai kliudė įvertinti ir nuspręsti, ar (ir kokiais) kategorijai priskirti tam tikrą medžiagą tiesiog *pažiūrėjus*. Pavyzdžiui, 1993 m. laikraštis „Dvidešimt kapeikų“ SKV komisijos buvo priskirtas prie erotinio pobūdžio, nes „nuotraukos, įdėtos šiuose laikraščiuose, leidžia daryti tokią išvadą“³³. Čia verta prisiminti žymųjį *know it when I see it*³⁴ posakį, kuris išpopuliarėjo kaip precedentas 1964 m. JAV, teisme svarstant, ar filmas „The Lovers“ (1958) yra pornografinis – teisėjas nusprendė, kad ne, argumentuodamas, jog tiesiog žino, kai tokį (pornografinį) pamato (Gewirtz, 1996). Frazė taikoma siekiant kokį nors įvykį / faktą priskirti konkrečiai kategorijai, kuri neturi aiškiai apibrėžtų parametru. Iš šaltinių matome, kad būtent toks *būdas* komisijose buvo itin dažnas.

Iš vienos pusės, atrodo, kad sąlygas tokio vertinimo atsiradimui sudarė patys menkai apibrėžti teisiniai nutarimai, kai tokiu būdu bandoma laviruoti, ieškoti sprendimų, iki bus išspręsta erotikos ir pornografijos sąvokų ir kriterijų neapibrėžimo problema. Iš kitos pusės, matoma ir kita perspektyva, kai *pažiūrėjimo* forma priimant sprendimą komisijos narių gali būti interpretuojama kaip aukštos kompetencijos ženklas, t. y. gebėjimas nenaudoti papildomos pagalbos.

Šis aspektas svarbus ir nagrinėjant erotikos reguliavimo viešojoje kultūroje nuoseklumą. Būtent čia galėtume išskirti vieną aktualiausių aptariamųjų komisijų veiklos skirtumų. SKV komisija, nagrinėdama leidinius, daugiausiai savo darbotvarkę planuodavo pagal užklaudas, gautas dėl leidybos licencijų, iš policijos komisariatų, leidėjų, pervežėjų. Kitą dalį nagrinėjamų leidinių komisijos nariai atsirinkdavo patys. O VME komisijos nagrinėjamos medžiagos atranką galime įvardyti kaip sporadišką ir impulsyvią. Pavyzdžiui, svarstant J. Ivanauskaitės knygos „Ragana ir lietus“ priskyrimą prie erotinio leidinio VME komisijos narys V. Bartašiūnas teigė, kad „į komisijos posėdžio dienotvarkę nebuvo įrašyta, kad bus svarstoma J. Ivanauskaitės knyga. R. Matulis atsinešė į posėdį ir perskaitė porą citatų. Aš manau, iš komisijos narių nė vienas nebuvo skaitę. Ir komisijos pirmininkas sakė, kad akimis perbėgo.“³⁵ Tad panašu, kad kartais vietoj „pažiūrėti“ užtekdavo „užmesti akį“ ir priimti sprendimą. O toks sprendimas leidinio tiek kultūrinei, tiek finansinei sėkmei galėjo turėti didelės įtakos jį apmokestinant ir smarkiai ribojant pardavimo vietas. Įvairūs renginiai, leidiniai, TV programos ir kita į posėdžių darbotvarkę galėjo būti įtraukiami remiantis impulsyviais asmeniniais komisijos narių siūlymais, nuogirdomis apie kokią nors parodą, filmą, knygą, renginį ar kt. Tokiu būdu medžiagos kūrėjai dažnai net nežinodavo, kad bus svarstomi tokio tipo komisijos posėdyje. Iš kitos pusės, tokią galimybę atsitiktinai pasirinkti nagrinėjamą medžiagą sudarė ir pats 1992 m. Vyriausybės nutarimas Nr. 722, kuris suteikė plačias ir abstrakčias teises miestų savivaldybėms reguliuoti erotinio

³³ LVNA, f. 11, ap. 1, b. 13, l. 6.

³⁴ Liet. žinau, kai pamatau (aut. past.).

³⁵ Čekauskaitė, J. Kur prasideda pornografija ir baigiasi erotika? Į šį amžiną klausimą ieško atsakymų Vilniaus etikos komisija ir pasaulio politikai bei menininkai. *Lietuvos rytas*, 1993, Nr. 213, p. 45.

pobūdžio leidinių, renginių, TV programų, videofilmų sklaidą mieste, sprendžiant dėl jų statuso, pardavimo lokacijų, *legalumo*.

Nors neretai būtent SKV komisija visuomenėje sulaukdavo nepasitenkinimo ir buvo vadinama Glavlito palikuone³⁶, pabrėžiant cenzūrą, visgi erotikos lauke panašu, kad aktyvesnė ir labiau į cenzūrą linkusi buvo VME komisija.

Homoseksualumo grėsmės modelis

Nepaisant Baudžiamojo kodekso 122 straipsnio panaikinimo 1993 m. liepos mėnesį³⁷, homoseksualumo pašalinimo iš Pasaulio sveikatos organizacijos ligų sąrašo, Lietuvoje pirmuoju nepriklausomybės dešimtmečiu patologizuojantis požiūris į homoseksualius asmenis buvo vienas iš vyraujančių naratyvų. Tokia visuomenės būklė atsispindi ir komisijų darbe, o Vilniaus miesto etikos komisiją galima laikyti aktyvia šių naratyvų palaikytoja ir kūrėja.

VME komisija 1993 m. (kaip tik ką tik panaikinus BK 122 str.) nusprendžia kreiptis į sveikatos apsaugos ministrą dėl AIDS centro veiklos, kuri, „komisijos narių nuomone, neatitinka etinių ir moralinių mūsų visuomenės principus, propaguoja gyvenimo būdą, padedantį plisti lytiniam nukrypimams ir infekcinėms ligoms“³⁸. Toks komisijos sprendimas įdomus keliais aspektais. Pirma, dalies komisijos narių pažiūras šiandienos kontekste įvardytume kaip atvirai homofobiškas. Antra, komisija iš esmės viršija savo įgaliojimus, nes 1992 m. nutarime Nr. 722, kurį ši komisija paskirta vykdyti, nėra nurodoma tokia veikla.

Būtent lytinės orientacijos klausimu jau anksčiau minėtas komisijos siekis proaktyviai reguliuoti ir kontroliuoti visuomenės *moralę* pastebimas itin ryškiai. Tais pačiais 1993 m. nuspręsta kreiptis į sveikatos apsaugos ministrą su prašymu nutraukti homoseksualams skirtą laikraščio „Naglis“ leidimą ne tik Vilniuje, kuriame komisija paskirta veikti, bet visoje Lietuvoje³⁹. Į šį posėdį buvo pakviesti AIDS centro direktorius Saulius Čaplinskas, žurnalo „Naglis“ redaktorius Stasys Dimbelis ir AIDS centro direktoriaus pavaduotojas (ir SKV komisijos narys) Algimantas Trečiokas. Deja, archyviniai šaltiniai atskleidžia tik šio posėdžio sprendimus, ne eigą, tačiau atgarsius apie jį galime užčiuopti laikraštyje „Naglis“. Jame S. Dimbelis pateikė ironišką reportažą „iš teismo salės“⁴⁰, teigdamas, kad šis posėdis priminė Viduramžių laikų teismus, o komisijos nariai „<...> savo smegenų nevargino: jiems viskas buvo aišku. Homoseksualistai jiems – tik iškrėpėliai, psichiniai ligoniai, įgimti luošiai, geriausiu atveju – invalidai.“⁴¹ Komisijos narė D. Jakševičiūtė,

³⁶ Pvz.. Kontrimaitė, M. Vardan vaikų saugumo. *Bernardinai.lt*, 2009 12 18, <https://www.bernardinai.lt/2009-12-18-maryte-kontrimaite-varдан-vaiku-saugumo/>.

³⁷ Antras Baudžiamojo kodekso 242 str. punktas, homoseksualiems asmenims numatęs kitokią nei heteroseksualiems asmenims lytinių santykių su nepilnamečiu (su sutikimu) amžiaus ribą, galiojo iki 2003 m. (aut. past.).

³⁸ VRVA, f. 2279, ap. 1, b. 221, l. 18.

³⁹ VRVA, f. 2279, ap. 1, b. 221, l. 22.

⁴⁰ *Naglis*, Nr. 5, 1993, p. 2.

⁴¹ *Naglis*, Nr. 5, 1993, p. 2.

pasak S. Dimbelio, buvo „vienintelis šioje komisijoje mąstantis žmogus. Ji vienintelė norėjo išsiaiškinti ir suprasti.“⁴² Ir vėliau S. Dimbelis prisimindamas leidybos laikus palaikė nuomonę, kad „žurnalas buvo numarintas“ šios komisijos⁴³.

VME komisijos narys J. Uzdila 1994 m. posėdyje teigė, kad „kontraversinis mąstymas veržiasi į Lietuvą. Kai visuomenė pradeda mąstyti kontraversyviai – įsigali homoseksualizmas, kitokie iškrypimai, daugėja nusikaltimų.“⁴⁴ VME komisijos nariai tokias pažiūras skleidė ne tik uždaruose posėdžiuose, bet ir viešojoje sferoje. Pavyzdžiui, 1993 m. LNK diskusijų šou „Prieštarauk“ tema „Seksualinės mažumos – prigimtis ar liga?“ komisijos narė N. Baužytė teigia, kad „homoseksualizmas yra tikra nelaimė“, „jie nieko neduoda visuomenei“⁴⁵, be to, apkaltina laidoje taip pat dalyvavusį S. Dimbelį pedofilija bei teigia, kad norėtų sugražinti Baudžiamojo kodekso 122 straipsnį. Komisijos vardu siunčiami raštai įvairioms ministerijoms dėl draudimų leidžia spręsti, kad tokia nuomonė komisijoje – dominuojanti. Galima daryti prielaidą, kad VME komisija, naudodamasi abstrakčiais, bet plačiais jai suteiktais įgaliojimais, sąmoningai ar ne, homoseksualiems asmenims skirtą medžiagą siekė eliminuoti iš viešosios sferos.

1993 m. kovo mėnesį vykusio posėdžio metu ši komisija uždraudė striptizą Vilniaus mieste⁴⁶, pasak R. Matulio, „klausimas iškilo tada, kai pradėtas rodyti vyrų striptizas“⁴⁷. Nėra žinoma, ar tokio tipo striptizas buvo siejamas su homoseksualumu, tačiau tai rodo, kad komisijos žvilgsnis nėra kreipiamas tiesiog į nuogą kūną – erotiką, bet lytis ir lytinė orientacija turi itin didelį svorį vertinant ir priimant sprendimus. Kitaip sakant, erotikos suvokimas ir vertinimas itin ryškiai keičiasi atsižvelgiant į lyties ir lytinės orientacijos aspektus. Seksualumo ir medijų ryšius tyrinėjanti profesorė Fiona Attwood (2017) atkreipia dėmesį, kad seksualumo viešoje erdvėje reguliavimas yra ne tik represyvus, t. y. neleidžiantis kažkam įvykti, bet ir produktyvus. Toks reguliavimas prisideda prie to, kaip seksualinės problemos reprezentuojamos, įsivaizduojamos ir suprantamos visuomenėje. Ši mintis itin aktuali vertinant komisijos sprendimus reguliuojant ir reaguojant į homoseksualiems asmenims skirtą ar juos vaizduojančią erotiką.

Tačiau SKV komisijoje tokia priešiška homoseksualiems asmenims atmosfera nebuvo ryški. 1995 m. svarstant homoseksualiems vyrams skirtus žurnalus „Naglis“ ir „Amsterdamas“ nuspręsta juos leisti platinti, grindžiant tuo, jog „pastaruoju metu seksualinių mažumų leidiniai <...> gėjų tarpe vis labiau propaguoja saugų seksą“⁴⁸, o gydytojas V. Klimas pažymėjo, kad „jeigu panaikintas Baudžiamojo kodekso straipsnis gėjų atžvilgiu, tai kodėl mes turime riboti jų spaudos platinimą“⁴⁹. Nors šie žurnalai ir buvo priskirti

⁴² Naglis, Nr. 5, 1993, p. 2.

⁴³ Žurnalas Naglis. Laida Žibutė, Nr. 7, 2013 12 06, https://www.youtube.com/watch?v=M9D_G5YZ6GE.

⁴⁴ VRVA, f. 2279, ap 1, b. 289, l. 5.

⁴⁵ Seksualinės mažumos – prigimtis ar liga? Diskusijų šou Prieštarauk, LNK, 1996, <https://www.youtube.com/watch?v=Y8JpImb9xkg>.

⁴⁶ VRVA, f. 2279, ap. 1, b. 211, l. 7.

⁴⁷ Čekatauskaitė, J. Kur prasideda pornografija ir baigiasi erotika? Į šį amžiną klausimą ieško atsakymų Vilniaus etikos komisija ir pasaulio politikai bei menininkai. Lietuvos rytas, 1993, Nr. 213, p. 45.

⁴⁸ LVNA, f. 11, ap. 1, b. 30, l. 11.

⁴⁹ Ten pat.

erotinio pobūdžio leidiniams, vis dėlto platinami tokia pat tvarka kaip ir kiti erotiniai leidiniai. Galima daryti prielaidą, kad nuolankesniai komisijos požiūriui įtakos galėjo turėti A. Trečioko – AIDS centro direktoriaus pavaduotojo – buvimas komisijos nariu. A. Trečiokas pats dalyvavo Vilniaus miesto etikos komisijos „teisme“, nukreiptame prieš AIDS centrą. Tad nors abiejų komisijų pagrindiniai uždaviniai tokie patys – prižiūrėti ir reguliuoti erotinio pobūdžio medžiagą, homoseksualumo klausimu ir proaktyvumu šios komisijos skiriasi iš esmės. Būtina pripažinti, kad pirmasis nepriklausomybės dešimtmetis persmelktas ne tik pokyčių, naujų galimybių, bet ir įvairių formų nelygybės, diskriminacijos ir homofobijos.

Diskusijos ir išvados

SKV ir VME komisijų veiklos tyrimas atskleidė, kad erotizuotą turinį siekta ne tik reguliuoti (pavyzdžiui, remiantis nustatytu amžiaus cenzu), bet bandyta ir eliminuoti: skatinant pakeisti jį visai kitokio pobūdžio / žanro / tipo medžiaga, darant įtaką tokios medžiagos kūrėjams ar siaurai lokalizuojant erotizuotą / pornografinę medžiagą miesto pakraščiuose, šalinant ją iš viešųjų miesto erdvių.

Kaip viena esminių problemų, formuojant nuoseklų erotinio ir pornografinio turinio reguliavimo teisinį diskursą, iškilo erotikos ir pornografijos sąvokų neapibrėžtis ir jų niveliacija. Nesant teisinių erotikos ir pornografijos apibrėžimų, galime stebėti ne tik pasikartojančią sąvokų niveliaciją, kai komisijų kuriamuose naratyvuose erotika virsta pornografijos sinonimu, bet ir tai, jog didžioji dalis erotizuoto turinio buvo suvokiama kaip turinti ryškių pornografinių elementų.

Nors abiem komisijoms laisvai interpretuojami teisės nutarimai ir sąvokų neapibrėžtumas suteikė itin plačią autonomiją ir leido proaktyviai imtis savotiškų inkvizitorių ar moralės policininkų vaidmens, Vilniaus miesto etikos komisija aktyviau siekė kontrolės, propagavo draudimus, buvo nusiteikusi prieš homoseksualių asmenų bendruomenę, proaktyviai reiškėsi viešojoje erdvėje ir ieškojo būdų, kaip erotinio pobūdžio medžiagą riboti ir eliminuoti. Šių komisijų tarpusavio santykiai buvo menki, tačiau konkurencingi, viena į kitą komisijos žvelgė su nepasitikėjimu ar net menkinamu žvilgsniu. Šių komisijų vaidmuo neabejotinai turėjo įtakos besikuriančiam seksualumo kultūros, laisvos žiniasklaidos laukui.

Aptarus vyravusius komisijų argumentus ir mąstymo strategijas seksualizuoto turinio viešojoje erdvėje atžvilgiu, verta pastebėti, kad Vakaruose jau XX a. 8, o ypač 9 dešimtmetyje gajus feministinis antipornografinis argumentas dėl moterų išnaudojimo pornoindustrijoje, kuris skatina (seksualinį) smurtą, kelia nerealistinį lytinių santykių įsivaizdavimą ir gilina lyčių stereotipus ir kt. (Huntley, 1998), komisijos narių diskusijose nepasirodo. Tai įrodo, kad seksualumo kultūros diskursai, supratimas apie feministinį judėjimą yra dar visai kitokie nei tuo metu aptinkami Vakaruose ir šių komisijų veiklose nefigūruoja. Todėl lytinių iškrypimų / amoralumo, grėsmės valstybei ir žmogaus sveikatai motyvus galime įvardyti kaip pagrindinius antipornografijos, antierotikos šalininkų argumentus, siekiant griežtesnio ribojimo, draudimo.

Galiausiai ir SKV komisija 1995 m. kovo mėn. posėdyje pripažino, kad „šis nutarimas [Nr. 722 – *aut. past.*] nebeatitinka šiandieninių reikalavimų. Nutarimas turi riboti tik amžių, o ne pardavinėjimo vietas. Sulaukęs 18 metų jaunuolis gali įsigyti erotinę literatūrą.“⁵⁰ Toks valstybinis erotinio pobūdžio medžiagos reguliavimo ir kontrolės būdas pasikeis 1996 metais, priėmus Visuomenės informavimo įstatymą, kai atsakomybė įvertinti, ar medžiaga yra erotinio / smurtinio pobūdžio, atiteks Žurnalistų ir leidėjų etikos komisijai, o ir pats žiniasklaidos reguliacinis modelis pereis nuo valstybės reguliuojamo prie žurnalistų savireguliacinio modelio. Bet bene reikšmingiausiai erotinio pobūdžio turinio kontrolės kontekstas ir diskursai pasikeis išplitus internetui bei priėmus Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamos viešosios informacijos poveikio įstatymą (2002). Internetas visiškai pakeitė viešąją sferą, radosi daugybė naujų viešosios erotikos formų, o didžioji dalis argumentacijos už erotinio pobūdžio ribojimus tapo grindžiama vaikų apsauga. Šios diskusijos aktyvios ir šiandien, kuomet remiantis šiuo įstatymu kai kurios grupės bando „apsaugoti“ vaikus nuo informacijos apie žmogaus teises, LGBTQ+ teises. XX a. 10 dešimtmečio situacija leidžia plačiau pamatyti šiandieninių diskusijų ištakas ar apmąstyti jų kryptis, argumentus.

Gilesnis XX a. 10 dešimtmečio visuomenės socialinių ir kultūrinių pokyčių tyrimų laukas kuriasi dabartiniu metu. Šis tyrimas gali būti atspirties tašku ateities tyrimams, gilinantis tiek į žmogaus teisių situaciją 10 dešimtmetyje, tiek į žiniasklaidos kontrolės ar teisinio lauko kūrimosi, kultūros tyrimus. Esminiu tyrimo ribotumu galima įvardyti palyginimo su kitų panašaus pobūdžio komisijų veikla stoką. Toks ribotumas kyla iš kol kas nedidelio akademinio įdirbio 10 dešimtmečio kultūros tyrimuose.

Literatūra

1. Attwood, F. (2009). *Mainstreaming Sex: The Sexualisation of Western Culture*. I.B. Tauris.
2. Attwood, F. (2017). *Sex Media*. Polity.
3. Attwood, F., McKee, A., Paasonen, S., Mercer, J., & Smith, C. (2020). *Objectification: On the Difference Between Sex and Sexism*. Routledge.
4. Coleman, E. J., & Sandfort, T. (2014). *Sexuality and Gender in Postcommunist Eastern Europe and Russia*. Routledge.
5. Funk, N., & Mueller, M. (2019). *Gender Politics and Post-Communism: Reflections From Eastern Europe and the Former Soviet Union* (Vol. 2). Routledge.
6. Gewirtz, P. (1996). On “I Know It When I See It.” *Yale Law Journal*, 105(4), 1023–1047. <https://doi.org/10.2307/797245>
7. Goldschmidt, P. W. (1995). Legislation on pornography in Russia. *Europe-Asia Studies*, 47(6), 909–922. <https://doi.org/10.1080/09668139508412297>
8. Huntley, R. (1998). Slippery when wet: The shifting boundaries of the pornographic (a class analysis). *Continuum: Journal of Media & Cultural Studies*, 12(1), 69–81. <https://doi.org/10.1080/10304319809365753>
9. Jonušienė, D. (2021, gegužės 30). Erotinėmis nuotraukomis išgarsėjusiam Rimantui Dichavičiui vienatvę praskaidrina kaimynės blynai. *Lrytas.lt*. <https://www.lrytas.lt/gyvenimo-budas/liki-mai/2021/05/30/news/erotinemis-nuotraukomis-isingarsejusiam-rimantui-dichaviciui-vienatve-praskaidrina-kaimynes-blynai-19521648>.

⁵⁰ LVNA, f. 11, ap 1, b. 30, l. 12.

10. Klumbys, V., ir Vaiseta, T. (2022). *Mažasis o: seksualumo kultūra sovietų Lietuvoje: monografija*. Baltos lankos.
11. Klumbys, V., & Vaiseta, T. (2023). Sexual Revolution, Mobilization or Civil War: How to Understand the Soviet Transformation of Sexuality (The Case of Soviet Lithuania). *Acta Medico-Historica Rigensia*, 16(35), 67–99. <http://dx.doi.org/10.25143/amhr.2023.XVI.03>
12. Leinartė, D. (2022). *Neplanuotas gyvenimas: šeima sovietmečio Lietuvoje*. Aukso žuvys.
13. Lipša, I., & Vėrdiņš, K. (2024). Introduction: Researching the Baltic Queer History. *Journal of the Institute of Latvian History. Special issue*, (120), 5–9. DOI: <https://doi.org/10.22364/iviz.120.01>
14. Maslauskaitė, A. (2001). Moterų ir vyrų santykiai 1990–2000 m. moterų spaudoje. *Feminizmas, visuomenė, kultūra*, 3, 70–83.
15. Maslauskaitė, A. (2004). *Meilė ir santuoka pokyčių Lietuvoje*. Socialinių tyrimų institutas.
16. Mole, R. C. (2019). *Soviet and Post-Soviet Sexualities*. Routledge.
17. Needham, G. (2017). ‘Not on public display’: The art/porn debate. In C. Smith, F. Attwood, & B. McNair (Eds.), *The Routledge companion to media, sex and sexuality* (1st ed., pp. 163–174). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315168302>
18. Nevinskaitė, L. (2008). Viešosios sferos teorija ir jos taikymas žiniasklaidos tyrimuose. *Žurnalistikos tyrimai*, 1, 173–187. <https://doi.org/10.15388/zt/jr.2008.1.91>
19. Ozoliņš, J., & Vėrdiņš, K. (2016). *Queer Stories of Europe*. Cambridge Scholars Publishing.
20. Roach, C. (2017). Erotica. In C. Smith, F. Attwood, & B. McNair (Eds.), *The Routledge Companion to Media, Sex and Sexuality* (pp. 95–104). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315168302>
21. Smith, C., Attwood, F., & McNair, B. (2017). *The Routledge Companion to Media, Sex and Sexuality*. Routledge.
22. Tereškinas, A. (2001). *Kūno žymės: seksualumas, identitetas, erdvė Lietuvos kultūroje*. Baltos lankos.
23. Tereškinas, A. (2002). *Vieši gyvenimai, intymios erdvės: kūnas, viešumas, fantazija* šiuolaikinėje Lietuvoje. Baltos lankos.
24. Tereškinas, A. (2013). *Popkultūra: jausmų istorijos, kūniški tekstai*. Kitos knygos.
25. Vaiseta, T. (2019). „Miegančių šunų žadinimas“: ar sovietų Lietuvoje vyko tylioji seksualizacija? *Acta Academiae Artium Vilnensis*, 95, 229–253. <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2019~1586879303522/>.